

Replik van de auteurs op de reactie van De Moor en Van Zanden

In 2009 publiceerden wij in *TSEG* het artikel ‘Terugkeer van het patriarchaat? Vrije vrouwen in de Republiek’.¹ In dit artikel gaan wij in op een langlopend historiografisch debat over de sociaal-economische en juridische positie van vrouwen in de pre-industriële periode. Kern van dit debat vormt de vraag: ging de positie van vrouwen er tussen circa 1500 en 1800 op achteruit doordat patriarchale verhoudingen sterker werden, of was er juist sprake van vooruitgang?²

Een belangrijke factor in dit debat is het protestantisme dat volgens sommige historici zou hebben geleid tot versterking van het patriarchaat en daarmee een slechtere positie van vrouwen, terwijl anderen juist vooruitgang bespeuren. De aanleiding van het artikel vormde de combinatie van ons bronnenmateriaal dat we de afgelopen jaren hadden verzameld in afzonderlijke en soms gezamenlijke onderzoeken. Op basis van ons uitgebreide empirische onderzoek konden we goed meten in hoeverre de positie van vrouwen veranderde tussen circa 1500 en 1800 op verschillende terreinen: rond het huwelijk ten aanzien van ouders en echtgenoten, in het erfrecht en bij de overdracht van bezit, en ten slotte op de arbeidsmarkt en de financiële markt. Het viel ons op dat we op geen van deze terreinen een achteruitgang konden constateren vanaf de zestiende eeuw, maar dat er in sommige opzichten sprake was van verbetering. Tot onze verbazing leidt dit artikel drie jaar na verschijning nog tot een reactie van Tine de Moor en Jan Luiten van Zanden. Op uitnodiging van de redactie van *TSEG* willen wij kort reageren op hun kritiek.

De Moor en Van Zanden verwijten ons dat wij betogen dat zij er helemaal naast zaten in hun boek over vrouwen uit 2006 en hun artikel in het *Economic History Review* in 2010.² Wij zouden hebben getracht hun werk te weerleggen en hen te gebruiken als ‘kop van Jut’. Het zal duidelijk zijn dat wij niet reageerden op het artikel uit 2010, simpelweg omdat ons artikel in 2009 verscheen. Evenmin was ons artikel een reactie op de kern van

1. Manon van der Heijden, Elise van Nederveen Meerkerk en Ariadne Schmidt, ‘Terugkeer van het patriarchaat? Vrije vrouwen in de Republiek’, *Tijdschrift voor Sociale en Economische Geschiedenis* 6 (2009) 26-52.

2. T. de Moor en J.L. van Zanden, ‘Girlpower. The European Marriage Pattern (EMP) and labour markets in the north sea region in the late medieval and early modern period’, *Economic History Review* 63:1 (2010) 1-33.

hun boek uit 2006.³ Aangezien zij in hoofdstuk 5, getiteld ‘Terugkeer van de patriarchie’, betogen dat de positie van vrouwen vanaf de zestiende eeuw mede door protestantse idealen achteruitging, hebben wij hun werk uiteraard zowel in de tekst als in de noten aangehaald. Wij hebben nergens gesteld ‘dat zij er helemaal naast zaten’ noch staat hun werk centraal in ons betoog of wordt het ‘uitvoerig geciteerd’. Het wordt gewoon aangehaald binnen het kader van het historische debat, net als dat van vele andere auteurs. Daarbij merkten we op dat hun hoofdstuk over de terugkeer van het patriarchaat niet is onderbouwd met empirisch bewijsmateriaal. Dat klopt, want zij dragen geen nieuw onderzoeksmateriaal aan en de door hen aangehaalde literatuur is grotendeels sterk gedateerd.

De Moor en Van Zanden brengen naar voren dat zij verschillende ongepubliceerde papers en gepubliceerde artikelen schreven die om bijstelling vragen van ons positieve beeld van de positie van vrouwen in de Republiek in de loop van de vroegmoderne periode.⁴ Zij stellen dat wij dit empirische materiaal volledig hebben genegeerd. Wij vinden het prachtig dat nieuw empirisch onderzoek voorhanden is dat ons een duidelijker beeld kan verschaffen van de bewegingsvrijheid van vrouwen in relatie tot die van mannen tijdens de vroegmoderne periode. In een volgende publicatie zullen wij hiervan dankbaar gebruikmaken. Dat neemt niet weg dat ons moeilijk kan worden verweten dat wij geen gebruik hebben gemaakt van werk dat niet was gepubliceerd toen ons artikel bij *TSEG* verscheen. De door hen aangehaalde artikelen betreffen ongepubliceerde papers of artikelen die in 2010-2011 verschenen, ruim na ons artikel.

Het is hier niet de plaats om uitvoerig in te gaan op De Moor en Van Zanden inhoudelijke kritiek op ons artikel, want dat zou naar ons idee veel beter passen in een volledig onderzoeksartikel. We vinden het jammer dat zij niet de gelegenheid te baat hebben genomen deel te nemen aan het debat over de terugkeer van het patriarchaat met een onderzoeksartikel dat onze visie weerlegt. Desondanks willen wij hier kort ingaan op enkele punten die zij in hun kritiek noemen.

Het belangrijkste punt lijkt ons de periodisering. De Moor en Van Zanden vinden dat we de periode van de Middeleeuwen ter vergelijking had-

3. T. de Moor en J.L. van Zanden, *Vrouwen en de geboorte van het kapitalisme in West-Europa* (Amsterdam 2006).

4. T. de Moor, J. Zuijderduijn en J.L. van Zanden, ‘Micro-credit in late medieval Waterland. Households and the efficiency of capital markets in Edam en De Zeevang, 1462-1563’, in: S. Cavaciocchi (ed.), *La famiglia nell’economia europea. Secc. XIII-XVIII / The economic role of the Family from the 13th to the 18th centuries* (Florence 2009) 613-668. C.J. Zuijderduijn en T. de Moor, ‘Spending, saving or investing? Risk management in sixteenth-century Dutch households’, *Economic History Review* (early online 2011); C.J. Zuijderduijn, J.L. van Zanden en T. de Moor, ‘“Small is beautiful”. On the efficiency of credit markets in late medieval Holland’, *European Review for Economic History* (2011).

den moeten opnemen, omdat ons 'positieve' verhaal daarmee zou worden gerelativeerd. Ons uitgangspunt was inderdaad de periode tussen circa 1500 en 1800. De focus lag bij de discussie of de positie van vrouwen vanaf de zestiende eeuw achteruitging. De keuze voor deze periodisering hebben we bewust gemaakt, omdat wij wilden meten of de positie van vrouwen in Holland sinds de Reformatie achteruitging. De laatste decennia van de zestiende eeuw waarin een deel van Europa protestants werd, vormen immers het centrale keerpunt in het debat. Bovendien hebben wij geschikt bronnenmateriaal voor precies deze periode, waardoor wij ons standpunt goed empirisch konden onderbouwen. Uit onze vergelijking blijkt dat ondanks de invoering van de ouderlijke toestemming voor het huwelijk en het protestantse gezinsideaal vrouwen in de praktijk niet minder bewegingsvrijheid kregen, maar dat hun positie in sommige opzichten sterker werd. Ook bij de overdracht van bezit tussen generaties en tussen man en vrouw werden patriarchale verhoudingen niet sterker. Integendeel, de positie van vrouwen in het erfrecht was opmerkelijk sterk in de vroegmoderne periode. Verder kende de in theorie beperkte juridische positie van vrouwen in de praktijk een aantal belangrijke uitzonderingen. Ten slotte nam de arbeidsparticipatie van vrouwen aantoonbaar toe en was er sprake van een relatieve toename van de activiteit van vrouwen op de financiële markt.

Het valt te betwijfelen of wij minder optimistisch waren geweest als we het recent verschenen materiaal van De Moor en Van Zanden in onze analyse hadden kunnen betrekken. Zij stellen dat de druk op de arbeidsmarkt ertoe leidde dat de lonen van vrouwen daalden, terwijl wij de nadruk leggen op de stijgende arbeidsparticipatie en mogelijkheden in nieuwe sectoren. Dat laatste hebben we ook aangetoond in ons artikel, maar De Moor en Van Zanden laten in hun reactie geen bewijzen zien van een sterke daling van vrouwenlonen in de Republiek in de zeventiende eeuw. Ze verwijzen naar bronnen over Engeland. Voor Nederland verwijzen ze naar gegevens uit de negentiende eeuw. Het is soms ook een kwestie van invalshoek. Wij zijn inderdaad optimistisch omdat het vertrekpunt was dat de positie van vrouwen op allerlei gebieden achteruitging in de zestiende eeuw. Dat is immers de stelling die door verschillende historici wordt verdedigd. Wij waren verbaasd en verrast om in onze gegevens geen achteruitgang te zien. Als je een eerdere periode als uitgangspunt neemt, waarin de positie van vrouwen waarschijnlijk beter was, dan zijn onze bevindingen wellicht minder opmerkelijk, maar dat is een verschil in nuance, geen fundamenteel verschil van mening.

Hetzelfde lijkt op te gaan voor de invoering van de ouderlijke toestemming (voor huwelijken van minderjarigen) in de zestiende eeuw. Volgens ons had deze invoering geen negatieve gevolgen voor de positie van jonge vrouwen. De Moor en Van Zanden stellen dat wij voorbijgaan aan de essentie van de discussie, namelijk dat in de Middeleeuwen de macht van ouders ingeperkt was, en dat na 1500 een omgekeerde beweging op gang kwam. Naar ons

idee is de discussie een andere, namelijk in hoeverre beïnvloedde de juridische macht van ouders de vrijheid van kinderen/jongeren in de praktijk. Wij wilden laten zien dat de veronderstelling van veel historici dat de protestantse ideologie in de praktijk werd doorgevoerd, niet klopt. Ideologieën kunnen in de praktijk onbedoelde uitkomsten hebben, zoals in dit geval uit ons artikel blijkt.

Kortom, de tegenstellingen zijn niet zo scherp zijn als De Moor en Van Zanden in hun reactie voorstellen en er is al helemaal geen aanleiding om te denken dat wij het gemunt hebben op bepaalde auteurs. Wij zijn het inderdaad niet met De Moor en Van Zanden eens dat er sprake was van een ‘terugkeer van het patriarchaat’ vanaf de tweede helft van de zestiende eeuw, maar dat past wat ons betreft in het historische debat waarin meningen te weerleggen zijn met empirisch bewijs in nieuwe artikelen. We kijken uit naar een onderzoeksartikel waarin zij op basis van de door hen getoetste Girlpower Index laten zien dat wij het bij het verkeerde eind hebben als het gaat om de machtspositie van vrouwen binnen de vroegmoderne samenleving.